

VALORI COGNITIVE ȘI VICII EPISTEMICE ÎN ERA AGNOTOLOGIEI

Alexandru LUPUȘOR

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, drd.
Iași, România

Autorul corespondent: Lupușor Alexandru, lupusor.alexandru@gmail.com

COGNITIVE VALUES AND EPISTEMIC VICES IN THE AGE OF AGNOTOLOGY

Abstract: *The article aims to describe the context in which today it is necessary to problematize what we can call the ethos of knowledge and scientific research. In particular, the aim is to describe the general framework of the current era, generically designated by the concept of agnotology or agnogenesis, which comes to name the phenomenon and at the same time the process of production and intentional propagation of ignorance. Recognizing the ontogenetic role of ignorance in today's world, it shows the importance of new directions in today's epistemology. Especially, it is about identifying the pathological forms of knowledge and epistemic vices, on the one hand, and refounding the authentic cognitive and intellectual values, on the other hand.*

Keywords: *agnotology, agnogenesis, ethos of science, epistemic vices, cognitive values*

Adnotare: *Articolul își propune să descrie contextul în care astăzi se impune problematizarea a ceea ce putem numi ethosul cunoașterii și cercetării științifice. În particular, se urmărește descrierea cadrului general al epocii actuale, desemnate generic prin conceptul de agnotologie sau agnogeneză, ce vine să numească fenomenul și totodată procesul de producere și propagare intenționată a ignoranței. Recunoscând rolul ontogenetic al ignoranței în lumea actuală, se arată importanța care revine noilor direcții în epistemologia de astăzi. În mod special, e vorba de identificarea formelor patologice ale cunoașterii și a viciilor epistemice, pe de o parte, și refundamentarea autenticilor valori cognitive și intelectuale, pe de altă parte.*

Cuvinte-cheie: *agnotologie, agnogeneză, ethosul științei, vicii epistemice, valori cognitive*

Printre însemnele specifice ale timpurilor actuale poate fi recunoscută, cu o anumită lejeritate, o diminuare a încrederii în cercetarea academică și în datele studiilor științifice. Drept consecință asistăm la un nou fenomen, totodată cultural, social și mental, pe care cercetătorii, filosofi, sociologii sau psihologii, îl descriu ca *proliferare a ignoranței*. Altfel spus, actuala vârstă culturală, prin unul din aspectele sale, poate fi caracterizată printr-o inflație a viciilor epistemice în detrimentul valorilor pe care le reprezintă și le instituie cunoașterea științifică.

Termenul care a ajuns să denumească acest fenomen al proliferării ignoranței în societate și, respectiv, să devină unul din numele epocii actuale, este *agnotologia*. Acest termen este introdus în uzaj academic de către lui Robert Proctor, profesor de istoria științelor la universitatea Stanford

(SUA), care în 2008 publică lucrarea *Agnology. The making and unmaking of ignorance* [1], în care analizează și descrie, pe baza unor cercetări întreprinse încă de la începutul anilor '90 ai secolului trecut, fenomenul răspândirii premeditate a ignoranței în societate, prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă, în interes unor grupuri politice sau al corporațiilor financiar-economice. Format prin combinarea termenului *agnosis* din greaca veche, tradus ca ignoranță sau necunoaștere și termenul *ontologie*, desemnând domeniul cunoașterii și cercetării filosofice ce are în atenție faptul realității și al reprezentării acesteia în conștiința umană, cuvântul *agnologie* e propus de Proctor ca nume al noii științe ce-și propune studiere ignoranței, a modurilor de producere și diseminare a acesteia în masă. Fenomenul sau procesul în sine este numit și *agnogeneză*.

Îmbold pentru studierea acestui fenomen al proliferării în masă a ignoranței i-a servit lui Proctor o scurgere în mass-media, produsă în 1979, a corespondenței interne din cadrul companiei producătoare de tutun Brown&Williamson, intitulată „Propuneri cu privire la fumat și sănătate” („Smoking and Health Proposal”). Această corespondență conținea un set întreg de strategii și tehnici pe care le aplică companiile de tutun în lupta lor cu „forțele anti-fumat”. Într-una din secțiunile sale este descrisă strategia de propagare în masă a îndoielii și cu privire la caracterul nociv al fumatului, probat de nenumăratele studii medicale. Dezinformare este astfel recunoscută ca strategie de marketing, iar îndoiala asumată ca cel mai bun mijloc de a confrunța baza factologică formată în mintea oamenilor, alimentând controverse și incertitudini.

Proctor a convertit un scandal mediatic într-un obiect de cercetare. El și-a propus să-și explice modul în care industria tutunului i-a determinat pe consumatori să se îndoiască de datele cercetării și expertizei științifice cu privire la dauna fumatului. Studiile sale au reliefat că mecanismul acestui proces îl constituie propagarea ignoranței în pofida datelor și constatărilor de ordin științific. Proctor a numit cercetarea acestei forme specifice de ignoranță – agnologie. Astfel, datorită studiilor lui Proctor și a colegilor săi, agnologia a devenit, în scurt timp, o nouă direcție de cercetare în câmpul disciplinelor socio-umane. Obiectul său de studiu îl reprezintă acțiunile conștiente ale anumitor actori sociali, capabili de a influența, în interes propriu, opinia publică, în vederea dezorientării și inducerii intenționate a îndoielilor și incertitudinilor în conștiința de masă. Cu alte cuvinte, agnologia își propune să clarifice mecanismul producerii intenționate și a răspândirii în masă a ignoranței, pe baza căreia este construită și livrată o imagine deformată a lumii și adevărului. Termenul agnologie, deși potrivit intenției autorului său desemna inițial numele unei direcții de cercetare, ulterior ajunge să desemneze însăși practica și fenomenul propriu-zis ale proliferării publice a ignoranței.

De fapt, filosofii dintotdeauna au fost atenți la prezența și rolul pe care îl are ignoranța, ca necunoaștere sau prostie, pentru viața umană. E suficient, în acest sens, să amintim de ironizarea coabitării dintre om și prostie făcute de gânditorul renașterist, Erasmus din Rotterdam sau de filosoful francez Helvetius, care, în secolul al XVIII-lea vorbea de viciul pe care îl deține ignoranța și pericolele pe care le comportă pentru viața umană, atât individuală, cât și colectivă, considerând că oricine va studia atent tragediile care alcătuiesc istoria omenirii se va putea convinge că marea parte a acestor tragedii sunt rodul anume a ignoranței umane. La fel, în această serie ar fi de menționat și Kant, care considera ignoranța o stare de minorat, opusă stării de luminare și care ne conferă o stare de confort iluzoriu („E atât de comod să fii minor”).

Ignoranța, pe care o considerăm un veritabil viciu al cunoașterii, ni se descoperă sub divers chip. Recunoaștem cu lejeritate ignoranța provenită din simpla lipsă de cunoaștere, dar și pe acea ignoranță născută de viciile morale, precum lenea sau neglijența. Comun acestor forme de ignoranță

e faptul că își au originea în dispoziția subiectului ignoranței, adică în dispunerea de sine a subiectului. Dar, de rând cu acestea, aflăm și tipul de ignoranță care poate fi indus din afară, caz în care subiectul devine obiectul de acțiune a ignoranței generate în mod voit și conștient. Această formă a ignoranței, chiar dacă am putea să deslușim urmele ei în timpurile anterioare, devine manifestă în mod plener anume în epoca actuală. În acord cu acest înțeles al ignoranței, am putea spune că dacă *omul modern* își avea crezul în celebra spusă a lui Bacon – *Cunoașterea este puterea (Knowledge is power)* – atunci *omului recent* îi este dat să descopere din plin puterea pe care o deține și o poate exercita ignoranța.

Acest tip de ignoranță Proctor îl numește *ignoranța intenționată* anume acea ignoranță care interesează agnotologia ca cercetare a ignoranței propagate. Potrivit cercetătorului american aceasta este o formă specifică de ignoranță, pe care o distinge de alte două forme ale ignoranței: *ignoranța genuină* și *ignoranța selectivă*. Ignoranța genuină este produsă de lipsa elementară a cunoștințelor de bază, presupuse a putea fi cunoscute. Ignoranța selectivă este rezultatul opțiunii deliberate a individului de a rămâne în ignoranță. Ignoranța intenționată sau ignoranța agnotologiei este produsă prin inducerea conștientă în eroare pe baza difuzării informațiilor greșite, științifice sau oricare altele. Prin concluziile făcute, Proctor ne face să înțelegem că trăim într-o lume a ignoranței radicale și generalizate, încât ni se poate părea surprinzător că, prin neconținutul zgomotul informațional mai pot străbate fărâmituri ale adevărului.

Printre principalii factori care au favorizat fenomenul numit agnotologie, adică a producerii sociale a ignoranței și a inducerii intenționate și metodice, în mentalul colectiv, a incertitudinilor și confuziilor în jurul unor fapte cu impact social major, Proctor menționează sporirea gradului de sofisticare a discursului științific, ce a condus către lărgirea distanței dintre discursul comunității de experți, extrem de specializat, și receptarea acestuia în conștiința omului de rând, lipsit, în mod firesc, de o pregătire științifică fundamentală. La acest factor se adaugă și diminuarea mediatică a încrederii în autoritatea cunoașterii și expertizei științifice, realizate, în special, prin preschimbarea virtuților științei, cum este, de exemplu, caracterul de incompletitudine și falsificabilitatea, în limitări ale ei, obținute prin difuzarea unor formule de genul: „nu e cercetat îndeșt”, „există și alte cauze și factori” ș.a. La fel, subminarea metodică, la nivelul opiniei publice, a adevărurilor și probelor științifice se produce, nu rareori, și prin suprasolicitarea atenției mediatică pe eventualele corespondențe, motivate sau arbitrare, dintre datele cercetărilor științifice și anumite mize ideologice, inducându-se ideea non-neutralității cunoașterii și cercetării științifice. Această „ideologizare” a științei are drept corelat vulnerabilizarea autorității comunității de experți și slăbirea încrederii în știință ca instituție socială.

Un alt factor decisiv al proliferării actuale a ignoranței îl constituie, potrivit lui Proctor, însăși particularitățile societății informaționale, caracterizate prin „democratizarea” comunicării, susținută de răspândirea și diversificarea vertiginoasă a mijloacelor de comunicare. Într-adevăr, accesul liber la informație nu a însemnat totodată și o bună informare. Dimpotrivă, noile mijloace de comunicare, care constituie infrastructura unei societăți informaționale, au furnizat totodată și platforma propagării „eficiente” a ignoranței. În acest sens, un alt cercetător al agnotologiei, David Dunning, profesor de psihologie socială a Universității din Michigan (SUA), a demonstrat modul în care internetul contribuie la răspândirea ignoranței, fiind o sferă a interacțiunii sociale, un areal comunicațional, în care fiecare poate poza drept expert. Aceasta face ca internetul să reprezinte o resursă importantă pentru a fi exploatată de către grupurile interesate de cultivarea premeditată a ignoranței.

Printre mecanismele de propagare și alimentare a ignoranței în societate, Proctor menționează tehnica mediatică de *balansare a dezbaterii* sau *discuției*. Procedul constă în avansarea unor

contrapozitii sau alternative față de pozițiile și perspectivele științei, urmărind, în acest fel, demonstrarea lipsei de unanimitate a comunității științifice, obținând, în consecință, o scurtcircuitare a postulerii unui adevăr unitar și rațional. Anume printr-un astfel de procedeu, arată Proctor, companiile de tutungerie încercau să alimenteze controverse în jurul dovezilor științifice cu privire la dauna fumatului. Diseminarea controverselor și suspiciunilor, cu privire la cele mai diverse subiecte de interes public, are ca finalitate demonstrarea faptului că ceea ce părea o autoritate imbatabilă – cunoașterea și adevărul științific – sunt, la fel ca și oricare alte forme de cunoaștere, fragmentare, fragilizate, desolidificate și fluidizate.

În aceste condiții, devine evident că o epistemologie robustă, astăzi, trebuie să dea seama atât de mecanismele epistemice ale producerii cunoașterii științifice, cât și de mecanismele contrare, cele ale producerii și propagării ignoranței ca o contrafigură a cunoașterii științifice. Cu atât mai acut, cu cât se constată că adevărul științific este astăzi atacat metodic nu doar de pe poziții opuse raționalității științifice, ci chiar cu ajutorul instrumentelor cunoașterii științifice. E suficient, în acest sens, să urmărim unele teorii conspiraționiste, formulate fie cu privire la probleme de mediu, cum ar fi încălzirea globală, sau cele privitoare la probleme de sănătate publică, precum epidemiile sau imunizarea populației cu ajutorul vaccinurilor, și vom observa apeluri la gândirea critică, a analizei cauzalității, a examinării factuale, a verificării probelor ș.a. elemente ce fac parte din arsenal raționalității științifice.

În mod paradoxal, tentativele deliberate de a produce a ignoranței sunt, în felul lor, o dovadă evidentă, chiar dacă formulată indirect, a valorii culturale, sociale, economice și politice pe care continuă să o aibă cunoașterea științifică și astăzi. Toate acestea conduc către o nouă sarcină în câmpul cercetării filosofice a cunoașterii științifice. E vorba de racordarea dintre epistemologie și etica științei sau cunoașterii științifice. Transformările actuale, care au antrenat, în mod inevitabil, și practica științei, ne face să înțelegem că etica științei nu este o simplă anexă printre disciplinele filosofice ce studiază procesele și mecanismele cunoașterii. În contextul actual, în raport cu actualele provocări la adresa cunoașterii științifice, etica științei capătă un rol din ce în ce mai proeminent în cadrul cercetărilor de epistemologie. E aproape un imperativ al cercetării epistemologice de astăzi să (re)punem problema raportului dintre valorile etice sau normelor morale, pe de o parte, și valorile cognitive sau normele epistemice, pe de altă parte. La fel, e de neocolit și punerea în discuție a raportului dintre virtuțile intelectuale și morale, și viciile, epistemice și etice.

Ignoranța, chiar dacă își pune amprenta asupra întregii vârste culturale de astăzi, nu este unicul viciu epistemic. De rând cu ignoranța, în categoria viciilor epistemice se înscrie stupiditatea, dezinformarea, obscurantismul sau, în vogă astăzi, conspiraționismul. Fiecare dintre acestea ar merita o discuție aparte, noi însă vom limita expunerea la descrierea câtorva momente cheie în elaborarea conceptului de *ethos* al științei.

Pentru prima dată, conceptul de *ethos* al științei a fost introdus în uzaj academic de către sociologul american Robert Merton, care a dedicat problemei eticii cunoașterii științifice studii notorii, încă de la mijlocul secolului al XX-lea [2]. Merton a propus o definiție a *ethosului* științei, înțelegând prin aceasta ansamblul de principii și valori normative, prescrise în mod obligatoriu activității științifice și obiectivate sub formă de reguli, prescripții sau recomandări concrete. Normele morale și valorile etice ale științei, chiar dacă nu de fiecare dată sunt codificate legislativ, ele sunt implicite și condiționează practica curentă a oamenilor de știință.

Într-o primă etapă a cercetărilor sale, cuprinsă între anii 1940-1960, Merton identifică următoarele principii valorice necesare asigurării unei bune realizări a practicii cunoașterii și cercetării științifice:

- *Comunitarismul*. În mod determinat, știința este comunitatea oamenilor știință, astfel încât descoperirile și invențiile științifice nu pot fi decât activitatea coroborată a întregii comunități academice. Legile științifice sau teoriile științei nu pot constitui proprietate intelectuală a autorilor lor sau moștenitorilor acestora. Ele nu pot fi decât proprietatea omenirii în întregul ei, ceea ce nu anulează, bine-înțeles, recunoștința generală față de autorii acestor bunuri intelectuale;

- *Universalismul*. Acest principiu presupune că autenticitatea cunoașterii nu poate fi stabilită decât pe baza unor criterii impersonale și determinate în prealabil. Ceea ce face ca toate identitățile particulare, rasiale, etnice, religioase sau sociale să fie irelevante pentru stabilirea adevărului științific;

- *Scepticismul organizat*. Acest principiu reprezintă o cerință atât metodologică, cât și instituțională, exprimată prin absența din punctul de vedere al cercetătorului a oricărei diferențe în ceea ce privește datele și dispozițiile științifice formulate sau probate anterior, ce pot fi supuse unei analize obiective și imparțiale.

În scrierile sale mai târzii, din perioada anilor 1960-1980, Merton completează această listă, introducând principiul originalității și a smereniei intelectuale, iar Bernard Barber, un continuator al cercetărilor de sociologia cunoașterii a lui Merton, a formulat încă două principii ale ethosului științei: principiul raționalității și principiul neutralității emoționale, pe care le-a expus în lucrarea sa „Știința și ordinea socială”[3]. În plus, constatând anumite inadvertențe dintre principiile formulate și practica științifică concretă, înțelese ca patologii ale cunoașterii științifice, Merton introduce conceptul de *ambivalență*, prin care numește ambiguitatea și contradicțiile inerente activității oamenilor de știință. În acest fel, Merton completează lista principiilor ethosului științei cu două cazuri de ambivalență, adică două situații de contradicție între principii, care ar descrie sursa și cauzele unui comportament deviant în practica științifică.

Concluziile și propunerile studiilor și cercetărilor lui Merton și a lui Barber au fost supuse diverselor critici. Unii au contestat caracterul prea idealist al programului propus de Merton, arătând că ideile lui Merton rămân ancorate în idealurile cunoașterii promovate de universitățile germane din secolul al XIX-lea. Drept urmare, s-a încercat formularea unor programe mai realiste. Unul dintre acestea aparține fizicianului John Ziman [4]. Potrivit acestuia, ethosul științei implică următoarele principii: *propriety work* – presupune că dreptul de proprietate intelectuală asupra realizărilor științifice; *local work* – conform căruia activitatea de cercetare științifică trebuie desfășurată exclusiv în scopul soluționării unor sarcini determinate, locale; *authoritarian work* – exprimă ideea faptului că direcțiile și strategiile cercetării științifice sunt determinate de către conducătorii instituțiilor de cercetare; *commissioned work* – presupune că cercetarea științifică poate fi contractată ca oricare alt serviciu.

Referințe bibliografice:

1. Proctor, R. N., Schiebinger, L., (edit.), *Agnology. The making and unmaking of ignorance*, Stanford University Press, 2008.
2. Merton R.K., *The sociology of science*, University of Chicago Press, 1973.
3. Barber B., *Science and the social order*, The Free Press Publishing of Illinois, 1952.
4. Ziman J. *Real science: What it is what it means*, Cambridge University Press, 2000.